1292 ՃԷՄԱԶԻՒԼ ԷՎՎԷԼ 21 ԱԼԱԹՈՒՐԳԱ

ՅԻՐՄԻ ԻՔԻՆՃԻ ՍԷՆԷ ՆՈՒՄԷՐՕ 1474 ՅՈՒՆԻՍ 13 ՃՈՒՄԱ 1875

ԱԼԱՖՐԱՆԳԱ 25 ՅՈՒՆԻՍ 1875

ՄԷՃՄՈՒԱՅԸ ՀԱՎԱՏԻՍ

Իչ պա… …րտա բազար վէ
եօրթա… …նաաթա հէր կիւն
Թաբ… …ղ տըր․
Ծէնէլիկի … …սթէտ լիրայի օսմանի
Ալթը այլըղ․ 1 » » »
Տաշրա իչիւն բօսթա ուճրէթի զամմ օլուր
Պէհէր նուսխէսի 1 ղուրուշա տըր․

Իլանաթըն սըրասը պիր թէֆալըգ 3 ղրշ․
Իքի թէֆա իչիւն պէհէր սըրասընա 2 »
Իւչ թէֆա իչիւն պէհէր սըրասընա 1 »
Իւչ թէֆատան զիյատէ վէ ուզուն իլանաթ
իչիւն սըրըճա բազարլըգ օլունուր․
Տաշրալարտան կէլէն մէքթուպուն բօսթա մէսարիֆինի, կէօնտէրէն վիրէճէք տիր․

ՈՒՄՈՒՐՈՒ ԲՕԼԻԹԻԳԻՅԷ ՊԷԼԷՏԻՅԷ ՎԷ ԻԼՄԻՅԷ

ՎԷ ՄԷՎԱՏԸ ՆԱՖԻԱՅԸ ՍԱՅԻՐԷՅԷ ՄՈՒԹԱԱԼԻԳ ՂԱԶԷԹԱ

ԱՍԻԹԱՆԷ 13 ՅՈՒՆԻՍ

ՄԻԼԻՅԷ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ

Առ պէսպէս բանս կրօնաւորաց (որք տպագրեալ են 'ի կարգս ցուցմանց Նոցա) է ժամանակս վիճելոյ որ յառաջ Գրիգոր Պետրոս վեշտասներորդ (որ Նստաւ կաթողիկոս յամի Տեառն 1812 'ի 17 յունիսի, մինչեւ ցամն 1841)։

Տուեալ է Գրիգոր Պետրոս Ը․ Կաթողիկոսէ Հայոց ազգայնոյն, որ յայնժամ էր Միթոյեն Արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ Տ․ Աստուածատուրեան։

(1473 Նումէրոտան պագիյէ)

Ե․

« Զայս ամենայն զրկանս տեսեալ Յովսէփ եպիսկոպոսի, որ էր յառաջն կրօնաւոր, և կացեալ եւս Աբբայ, յորժ տնաճէր ըստ այն, ուստի և մեկնեցաւ գնաց 'ի Հռովմ, և այլ ոչ եւս դարձաւ, թէպէտեւ խնդրեցաւ բազում անգամ, և մեռաւ անդէն »։

Պատասխանեմք․ Ապաքէն յառաջեալս ցայս վայր յայտ յանդիման երեւի ստութիւն և այդոցիկ բանից, և չունիմք ինչ ասել առաւել քան զայդ․ Այլ երա՞նի թէ գիտէին կրօնաւորք, թէ զինչ խօսի զնոցանէ Յովսէփ եպիսկոպոս, զի՞արդ մեղադիր լինի և պարսաւէ զգնացս Նոցա 'ի թուղթս իւր․ քանզի ասէ՝ « դարձեալ յայտ լիցի հրամանոցդ․ զիր եկն Հ․ Գէորգին . . . և ոչ գիտեմ զի՞նչ միութիւն և պայման եդիք ընդ Նոսա վասն իրացն, որ մասնաւանդ յատկապէս վասն մերոյ վեհին, կամ մերոց եպիսկոպոսաց անուամբ, քանզի կարելի է փոխել և շրջել զմատուցեալն անուամբ (այսինքն յանուն) կրօնաւորաց, որպէս բազմադիմի եղեւ․ Ուստի պարտիք սաստկապէս պատուիրել Նոցա գրել և բանել, զի մի՛ եկեալն 'ի ձեռս Նոցա (լիցի) փոխել Նոցա․ զոր օրինակ ոմն սայ իւ մի (առեալ) զայս յղեմ վեհին մերոյ կամ եպիսկոպոսաց մերոց․ և Նոքա ասեն ցնա․ [illegible] . . . և դու բարւոք գիտես, [illegible] և իբր այս խոհեմութեամբ կալջիր, և որպէս գիտես այնպէս խօսակցեա՛ ընդ առաջիկայից, որք են առ ձեզ, և գրեա՛ եւս այլոց քաղաքաց, ցուցանելով Նոցա բարոյականապէս իմ և մեզ քարոզելն և յորդորելն որ այլոց տալ կամին Նախնակի դիտաւորութեամբ, զիարդ ոչ մեղանչեն փոխելով և քարշելով, և ոլթէ գրես ամենայն կարգաւորաց, գրեսցես և Հ․ Գէորգին սիրով, և մեր կրօնաւորքն գրեցին ասա, և անդ բերանով խօսեցան, թէ ոչ կամին խառնակել ընդ եպիսկոպոսունս․ ուրեմն մի եւս խառնակեսցին՝ զոր ինչ Նոցա մեր Նոր վանուց անուամբ կամ յատուկ հասարակ Եպիսկոպոսի և Պատրիարգի մատուցանի » եւայլն․ Ահա արդարեւ յորժ տնաճի Յովսէփ եպիսկոպոս, ոչ ընդ այն՝ զոր եպիսկոպոսունք առնէին, այլ ընդ այլ ընդ այն՝ զոր կրօնաւորք անխիղճ գործէին․ Ապա եւն »

Իսկ առ այն, զի ասեն, թէ գնացեալ 'ի Հռովմ, այլ ոչ եւս դարձաւ, դիտելի է, զի սա ինքն Յովսէփ եպիսկոպոս չոքաւ 'ի Հռովմ առ 'ի գտանել օգնութիւն վասն Նորաշէն վանուց Ս․ Աստուածածնին, որ դեռ բազում շինութեանց կարօտ էր, և մնաց անդ փոխանորդութեամբ և հրամանաւ իւրոյ պատրիարքին, Նաեւ յետոյ ունելով զպաշտօն ձեռնադրող եպիսկոպոսի 'ի փրօփականտա, և բազումս աշխատ եղեւ 'ի պայծառութիւն Աթոռոյս, որպէս յայտ իսկ է ամենայն քննչաց․ Եւ թէ մինչեւ 'ի մահ մնաց Նա 'ի Հռովմ, ոչ է մեղադրելի, այլ կարի իսկ գովելի, քանզի քաջայայտ է մեզ, թէ վասն օգտի Աթոռոյս եկաց Նա 'ի Հռովմ, ցորչափ մնաց անդ․ Ահա ինքնին գրէ Նա առ Պատրիարքն այսպէս․ « ժամանեալ եհաս ինձ յերեկոյեան ժամու յունիսի 16 աւուրն Օրհնութեան Նամակն ձեր . . . իսկ վասն գալստեան իմոյ, յօժար սրտիւ կամիմ գալ, զի ոչ է կամք իմ աստ շինել, և այդր աւերել, կամ մեծ պակասութիւն կրել այլ հոգացայց կատարել զոր ինչ Նորապէս ինձ հրամայեցիք, և փութացայց գալ, զի թէ գիրն ձեր այնքան երկարապէս ոչ յամենայր, այժմ ընդ Անտոնին գայի և ծառայէի ձեզ, զի 'ի գիշերի յորում Նա չուելոց էր եհաս գիր ձեր, բայց վասն այլ եպիսկոպոս գալոյ 'ի տեղի իմ, ապա թէ եսեւ կից, առ այս ոչ հանդուրժեմ մընալ, երկնչելով երկարապէս յամեցմանէ, մինչ գալոյ Նորոյ ումեք․ Նաեւ բացարձակապէս պատասխան ոչ ետուն մերայինք, թէ գայցէ ոք 'ի տեղի իմ, քանզի ասեն, իբր այս պաշտօնի մերոյ կարդինալին հաճութեան, և սրբոյ ժողովոյն զեկուցման, և այժմ մեր կարդինալն ոչ է 'ի Հռովմ, սպասելոց եմք Նմա, եկող ամսոյ դառնայ, և ապա զինչ որ կամք տան, զայն եկեալ բերանով զեկուցից ձեզ։ »

Ամենապայծառ փսեմութեան Ձերում

Ստրուկ ծառայ պատրաստական եմ

Նուաստ ՅՈՎՍԷՓ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ․

Յայլում թղթի գրէ․ « Եւ եթէ կամիք, զի եկից առ ձեզ, բայց կասկածիք յիմիք արգելմանէ․ կարէք հրամանքն ձեր գրել սրբոյ ժողովոյն և պաշտպան կարդինալին, և խնդրել զիս գալ առ ձեզ, և եթէ կամիք և բարի թուի ձեզ 'ի գրի ձերում գրել, եթէ պիտոյ իցէ վասն տեղւոյն ոմն Եպիսկոպոս ձեռնադրող Հայոց, փոխանակ Նորա զայլ լաւագոյն քան զնա յղեսցուք ձեզ, զի ակն ունիմ այսմիկ գրել 'ի ձէնջ միայն խնդրեսցի Եպիսկոպոս 'ի Հռովմ մնալոյ, և ոչ այլոյ ասասցեն կամ գրեսցեն » եւայլն․ Ահա աստի յայտնէ յայտ յանդիման երեւի, թէ ոչ վասն այլ ինչ պատճառի մնաց Նա 'ի Հռովմ, բայց եթէ վասն գործառնութեանց Պատրիարքական Աթոռոյն, և կամօք Նորին իսկ Պատրիարքին եւայլն․ որ և յետ մահու Վրդանէս Եպիսկոպոսի ինքն կարգեցաւ 'ի տեղի Նորա ձեռնադրող Եպիսկոպոս, զոր և յիշէ Պօղոս Եպիսկոպոս 'ի թուղթն առ Յակոբ կաթողիկոս․ « Վրդանէս Եպիսկոպոսն առ Աստուած փոխեցաւ, Յովսէփ Եպիսկոպոսն մեր Նորա տեղն Նստեցուցին, այսպէս իմանաս, 1750 փետր․ 5․ Տես թէ քա՞նի խտիր կայ ընդ մէջ բանից Յովսէփ Եպիսկոպոսի և կրօնաւորաց։ կրօնաւորք ստգտանելի քարոզեն զեպիսկոպոսունս, Նա կշտամբէ զկրօնաւորսն, զարարս Նոցա անարժանս ցուցանելով։ Կրօնաւորք ասեն թէ Յովսէփ Եպիսկոպոս հեռացաւ մեկնեցաւ յեպիսկոպոսաց տաղտկացեալ 'ի գործոց Նոցա, և այլ եւս ոչ դարձաւ․ Իսկ ինքն վըկայէ գրութեամբ ձեռին, թէ « Ոչ եմ կամք իմ աստ շինել, և այդր աւերել » և թէ « Ստրուկ ծառայ պատրաստական եմ », և միայն վասն օգտի Պատրիարքական Աթոռոյն ցանկայ մնալ անդ, մինչեւ այլ ոք զտեղի Նորա փոխանակեսցէ․ Արդ ո՞ւմ արժան իցէ հաւատալ, սմա՞, թէ կրօնաւորաց։

Ի փախճանի գիտել պարտ է և զայս զի յետ մահուան սոյն Յովսէփ Եպիսկոպոսի, կրօնաւորք փոխանակ դարձուցանելոյ յԱթոռն Պատրիարքական զամենայն թուղթս որք կային առ Նմա, պահեալ են առ իւրեանս, յորս կորովաբիր Նկատեալ 'ի ժամանակի վիճին, հազիւ զայդ միայն կարողացան քաղել հանել 'ի թղթոց անտի 'ի Նպաստ իւրեանց, թէ ոչ կամեցաւ Նա դառնալ յետս, ոչինչ մտախորհեալ իմաստնոցն, թէ պատասխանիք (որք են գրութիւնք ձեռին Նորա) այնց թղթոց, որովք հրաւիրի Նա գալ այսր 'ի վանս, գտանին ողջ անարատ 'ի դիւանիս, և Նոքիմք մարթ է ասել զբանս Նոցա։

(Տէվամը)

ՄՈՒԹԷՆԷՎԻՅԷ

Պու կիւն Ճիլիւսիւ Հիւմայունու սաատէթնումունու հազրէթի չէհինշահիյէ միւսատըֆ օլմաղ իլէ․ սէլամլըգ րէսմի ալիսինաէն սօնրա, պիւ ճիւմլէ վիւքէլայի ֆիխամ վէ իւլէմայի ազամ վէ մէմուրինի քիրամ վէ իւմէրայի ասքէրիյէ վէ րուէսայի րուհանիյէ վէ Ծէրաաթէթմաէ մուգիմ թիւճճարի մուադդամա սէֆիրլէրի ունիֆորմալարընը կէյմիշ օլտուգլարը հալտէ, մաապէյնի հիւմայունու ճանիպի ալիսինէ ազիմէթլէ, հուզուրու հազրէթի Բատիշահիյէ ևիւղ սիւրէքրէք, րէսմի թէպրիքի պիլ իֆա, աքշամ իւզէրի տախի Պէյքօզ գասրը ալիսինտէ մաապէյնի մուզիգասը հազըր օլտուղու հալտէ, պէր միւթատ քէչիտէ գըլընաճագ միւքէմմէլ վէ միւթանթան զիյաֆէթտէ պուլունաճագլար տըր։

— Մէարիֆ Նազըրը աթվէթլու Ճէվտէթ բաշա հազրէթլէրի տիւնքի կիւն Ծէրաաթէթէ միւվասալէթ պույուրմուշ տուր։

— Ալմանիա սէֆարէթխանէսինին միւսթէշարը պարօն Սօրմայէ իքինճի րիւթպէտէն պիր գըթա Օսմանիյէ Նիշանը զիյշանը իհսա պույրուլմուշ տուր։

— Մըլքի Խըտիվիյէթի ճէլիլէսինին խարիճիյէ Նազըրը թեվլէթլու Նուպար բաշա հազրէթլէրինին Ծէրաաթէթէ միւթէվէճճիհէն ազիմէթ իթմիշ օլտուղունա տայիր Իսքէնտէրիէտէն ալընան պիր գըթա թէլէկրաֆնամէ տիւնքի Նիւսխէմիզտէ իլան օլունմուշ իտի։

Հալպուքի տիւնքի Ֆրանսըզ ղազէթալարտա բաշգա միւշարիւլէյհին ալաֆրանկա յունիսին 20 պէշինտէ Պրինտիզի թարիգիլէ Ալմանիասա վա-

գը եմս չէհրինէ մէնզուլնէն ազիմէթ իթմիշ օլդուղունը. վէ միւշարիլէյհ նամիզամըլըղը հասէպիյլէ թէտավիսինէ պագմագ իւզրէ եմս չէհրինէ ազիմէթ թէ լթարաֆը էչրէֆի հազրէթի խըտիվի էֆխէմիտէն մէնզուն օլաուգլարընտան, խարինճիյէ նէզարէթինէ տէվլէթլու Շէրիֆ բաշա հազրէթլէրինին վէքեալէթ իւճէճէքլէրինէ տայիր ֆիյ 10 յունիս թարիխիյլէ տուէլի միւլթէհազէ ճէնէրալ գօնսօլօսլարընա կէօնտէրիլմիշ օլան թահրիրաթ տախի իլան օլունմուշ տուր.

— Թամիզի իոմիրալիյէ տիւշաղ օլան Վագայինի գապթիյենինի մուհարրիրի Համբըզ Բաղիվ էֆէնտինին Շէվգէթնիւմա նամընտա պիր ղազէթա իսթիրագը ալտըղընը. վէ իշպու ղազէթանըն Պէշիկթաշտա թապ օլունաճաղընտան մաղէյնի հաւմայունա տայիր հավատիս եաղաճաղընը Լա Թիւրքի եազըյօր.

— Կէչէն սալը կիւնիւ զաթը հազրէթի վէքեալէթբէնահինին թահթը րիասէթինտէ օլարագ Պապը Ալիտէ մէճլիսի խասը միւքէլլամ ագտը իճթիմա կըլնմիշ, աէմիր եոլլարը մեսէլէսի իւզէրինէ իճրայի միւզաքէրաթ պույուրմուշլար տըր.

— Տէրսաատէթ եունան սէֆիրի սապըգ Մ. Սիմօս ճէնապլէրի, կէչէն սալը կիւնիւ թրինէսթա նամ բօսթա վափօրույլա Բրեյէ միւթէվէճճիհէն ազիմէթ վէ հարաքէթ իթմիշ տիր.

Տէրսաատէթ եունան ճէնէրալ գօնսօլօսու Մ. Ագսէլօս, պիրինճի սըր քեաթիպի Մ. Գալէրկի վէ սէֆարէթ վէ գօնսօլօսխանէ մէմուրլէրի վէ եունան թէպաասը միւթէպէրանընտան պաշլըճալարը թա սէֆինէյէ բաքըպինէ գատար միւմայիլէյհ Մ. Սիմօսա րիֆագաթ իթմիշ տիրլէր.

Միւմայիլէյհ սէֆինէյէ բաքիպ օլմազտան պիր ազ էվվէլ, խարինճիյէ նազըրը տէվլէթլու Սաֆվէթ բաշա հազրէթլէրի նէզտինէ կէլէրէք, րէս-

մի վէտայը իճրա իյլէմիշ տիր.

— Կէչէն բազար կիւնիւ պիր ղապթիյէ միւլազըմիյլէ սէօրթ պէշ նէֆէր ասաքիրի ղապթիյէ, Ղալաթատա պիր քեարխանէտէ պիր աստմի թահարրի իթմիւքլէրի հալտէ, թահարրի օլունան ատէմ էյլինտէ պուչագլա հիւճում իտիպ, միւլազըմը իքի նէֆէրի ճէրհ իթտիքտէն սօնրա ֆիրար իյլէմիշլէր տիր.

— Շիրքէթի Խայրիյէ վափօրլարընտան 11 նումէրօլու նամ վափօր սիվարիսի գարտան վալիտէսինի, կէչէնլէրտէ Շէմսի բաշա աչըգլարընտա զուրգ օլան պիր սանտալ տէրունինտէ պուլունան սանտալճըյը գուրթարմաղը ճիւէթլէ, միւմայիլէյհին խըտմէթի մէչքուրասընը թագտիրէն քէնտիսինէ պէշ յիւզ բիւթյուքէն պիր զըլթա մէճիտի նիշանը զիյշանը իիթա վէ իհսան պույուրուլմուշ տուր.

— Կէչէն չարշամպա կիւնիւ Տէրսաատէթտէ պուլունան թէպաայի եունանիյէ միւթէպէրանը, եունան սէֆարէթխանէսինէ պիլ ազիմէ, իշլէրինտէն պիրի սէֆիր Մ. Գունտուրիօթի նէզտինէ չըգարագ, վէքեալէթէն պիր նուլթգ իյրատ իյլէմիշ վէ սէֆիրի միւշարիլէյհ թարաֆլըսատան տախի սուրէթի թէշէքքիւրանէտէ իթմայը ճէվապ գըլընմըշ տըր.

— Ֆրանսանըն մէչհուր բէսամլէրինտէն Մ. Ժէրօմ Պրուսայա կէտէբէք, Եէշիլ ճամին վէ սայիր չայեանը տիգգաթ օլան մահալլէրինին բէսիմլէրինի չըգարտըգտան սօնրա, Տէրսաատէթէ աւտէթ իյլէմիշ, վէ պուրատա տախի պազը չայեանը նազար մահալլին բէսիմլէրինի ալըղ իսթէեիի, վէ պուրատան տախի Եւրոպէյէ աւտէթ իյլէճէյի, օրատա պազը մահալլէրին բէսիմլէրինի իմլաճ իյլէճէյի իշիթիլմիշ տիր.

— Կէչէն բազար կիւնիւ Ալըըր գաբուսա տէմիր իւզէրինտէ պուլունան պիր Ինկիլէզ վափօրունու, Տէրսաա-

թէճտէն հարաքէթ իտէն տիւկէր պիր Ինկիլիզ վափօրունուն չաթըրպ պաթըրմըշ օլտուղու եազըլմըշ ըտը.

Թահգիգաթը վագաայէ կէօրէ, չաթըրշմա էնասընտա Լիւմէ Գաւթլէ տախի պիր ազ սագաթլըյանմասըյլա օ րատան աւտէթ իտէրէք, չիմտի Սայը բազարը էօնիւնտէ թամիր օլունմագտա իսէ տէ, պիր գաչ կիւնէ գատար թամիրաթը միւքէմմէլէսինի պիլ իքմալ Ինկիլթէրրա ճանիպինէ ազիմէթ իտէճէք տիր. Ղարգ օլան Էքսէլսիօր նամ վափօրուն տալկըճլար մարիֆէթիյլէ սէրունինտէ մէվճուտ էշեասը չըգարըլմագտա իսէ տէ, թէքնէնին բույլ սէրեայէ չըգարըլմասը իմքեանսըզ օլմագտա տըր.

— Մէրայը Պօսնաաւ սալը կիւնիւ եարը կիւճէտէ պիր հարիգ զուհուր իտիպ, սէքիզ խանէ միւհթէրեք օլմուշ, վէ մալի բաշա հազրէթլէրի հարիգի սէօնտիւրմէյէ սայ իտէրէքէն, պուշլարընա եանար պիր աղաճ բար չա տիւշէրէք զէտէլէնմիշ օլտուղլարը սուրէթի բէրշէմպէ կիւնիւ վափիտ օլան թէլէկրաֆ խապէրլէրինտէն տիր.

— Սըրամ ճէզիրէսի գայմագամը սաատէթլու Պօստայի Ֆօթիատիս պէյ հազրէթլէրինին խըթմէթսաղ իյլէտիյի բուխասըթա մէպնի, պիր գաչ կիւնէ գատար Տէրսաատէթէ կէլէճէյի մէսմու տուր.

ԹԵԼԷԿՐԱՖԻՅԷ

Բարիս 22 յունիս

Միլլէթ մէճլիսինտէ Մ. Լուի Պլան վէ Մարթէլին իթտիքլէրի իթիրազ լարա ճէվապ իթմայինտա, Մ. Պիւֆէ "գաւանինի միլլիյէ միւմայիլէյհիմանըն իթթիխազ իյլէտիքլէրի մէթալէբէ հազրրամէն մախալիֆ պուլունտուղունու վէ լաքին միւքէլլաֆ իք

գա իյլէմէյէ գատար վէրիլմիշ օլտուզլարը բրօկրամը մուլթապըգ օլտուղունու, վէ պու բրօկրամ Ամէրիգայա եագըշըր իսէ, Ֆրանսայա եագըշմայաճաղընը, վէ հիյէթի միւքէլա ճումհուրիյէթ բէյիսի վէ րույիֆի լագըմէնին էն քիւչիւքինիւ թալէպ իթմիյինի" պէյան իյլէմիշ տիր.

Պուսուն իւզէրինէ Մ. Լապուլայ, ճումհուրիյէթ թարաֆտարանըն գիյամէթինիյէ սէրպէսթի թարաֆտարը ալէյհինտէ օլան հարաքէթինի մուհաֆազա իյլէմիշ տիր. Սաղ թարաֆ ուճունտա պուլունան Մ. Թամբըր իշպու լայիհանըն վէ մարէշալ Մագ Մահօնուն ալէյհինտէ պուլունտուղունտան, թահվիլի լիսանա սաւէթ գըլընմըշ տըր. Միլլէթ, լայիհանըն իքինճի տէֆա միւզաքէրէսինէ գարար վէրտի. Պէլէվիլլը Ֆրանսըզ նամ ղազէթա, Մ. Լուի Պլան վէ Մարթէնին թէքլիֆ էթթքէարըտա օլմադըղլարընը թազպիհ իտիյօր.

Պրիւսէլ քեզա.

Տէվլէթ, Ալմանյանըն սօն վագա ալարա խիթամ վէրիճի տօսթանէ պիր նօթասընը միլէթ մէճլիսինէ իրայէ իյլէտի.

Պուքրէշ քեզա.

Բ ջիսի միւսիրան, աէմիր եօլ խաթլարընըն իթթիսալընա տայիր օլան լայիհայը մէճլիսէ թագտիմ իյլէտի.

Վիէննա 23 յունիս.

Իմբէրաթօր Ֆրանսուա Ժօզէֆին իմբէրաթօր Ալէքսանտր իլէ իւճէճէյի միւլագաթտա միւքէլլասը քիւմէ հազըր պուլունմայաճագ տըր.

Պրիւսէլ քեզա.

Միլլէթ մէճլիսինտէ ճէնէրալ տը Թաւիրը, խըրտիւթ տամալիյէ մահաֆազասը խուսուսընտա իթթիլաֆագ իյլէտիյի թավրը ու հարաքէթի հաքգըն տաէվ միւհմանիյէթինի սուճիգ օլմուշ տըր.

ՈՍԿԵՓՈՐԻԿ ՀԱՏՈՒԱԾՔ

Դաւազանագիրք ճանդերձ վկայութեամբք ինչ շարակարգեալ 'ի Տիգրանակերտցի Զենեխիազեան Տէր Մեսրոպ վարդապետէ:

Արքեպիսկոպոսունք եւ Առաջնորդք Ամդայ որ նստան յեջմիածնականաց.

(1472 Նումէրօտան պագիյէ)

"'ի Թուին ՌՃՂԹ ամին 'ի Հայրապետութեան Ջահկեցի Ղազար կաթողիկոսին, և 'ի պատրիարգութեան Կոստանդնուպօլսոյ Ակնեցի Մինաս վարդապետին. և սրբոյ Երուսաղիմայ պատրիարգութեան Զմռռացի աստուածաբան Յակոբ վարդապետին՝ և Ամդայ առաջնորդութեան և Արղնոյ վանքին, Բաղեշեցի Յակոբ վարդապետին՝ սով եղեւ յԱմիդ օգոստոս ամսոյ մինչ 'ի մուտ ՌՄ. թուին ապրիլ ամսոյ ժե… որ բազում ազքատք մեռան անօթի… և սուրբ վանքն Աստուածածնայ այրեցեալ էր յամին յայնմիկ … և ամենայն ինչ, որ և խոստ նեղութիւն և քաղցածութիւն կրեալ խեղճ և աղքատ միաբանքն, և կարգաւորք էին 'ի ժամանակին յայնմիկ խեղճ և ողորմելի Ակցի Հէնկէմէ Սարգիս վարդապետն որ էր վէքիլ և լուսարար. և Արղնցի Պաղտասար աղքատ և ծեր աբեղայն եայն. Եւ թէ այրեցաւ, պատճառն սակս, յաղագս անհոգու-

թեան, քանզի ամենայն սուրբ տաւ վաղեմի միաբան և հացագործ գոլով, հայն կեփէ և կրակն չհանէր, փայտ կու լնու թէ չայրնայ, և պղուն բաց թողլով, փայտն չոլացեալ կու վառի հինգ ժամու գիշերոյն, և յուխտաւորաց երեխայ մի գալթնու բալով, մայրն կենու թէ սաւնք տայ երեխային, տեսնու, որ լուսամուտէն կրակ կու թափի, սկսանի ձայնել և գարգուցանել, մինչ զարթեաք բան 'ի բանէն ելեալ էր, աղաղակ բարձաք յԱրղնի. Նոքա թէ չէին հասած, բոլանդակ կայրէր, շիւղ չէր մնար 'ի թուին ՌՃՂԹ. սեպտեմբերի հինգին եայն". Զայսմանէ հրկիզմանէ գրէ և Հ. Ղուկաս Ինճիճեան յաշխարհագրութեան իւրում յերես 242. այսպէս "'ի ժամանակս Բաղեշեցի Նուրոնեան Աբրահամ առաջնորդին այրեցաւ փառաւոր տաճարն և մասամբ մենաստանիս (Արղնոյ) զոր ապա Կարապետ վարդապետ Լուսիկ աշակերտ վերոյն շինեաց դարձեալ յաւուրս սուլթան Մուստաֆային. Գրի և 'ի յաւարտ Գրչագրի միում այսպէս 'ի թուին ՌՃՃ 'ի Հայրապետութեան տեառն Ղազարու կաթողիկոսին, և 'ի պատրիարքութեան կոստանդնուպօլսոյ Ակնեցի Մինաս վարդապետի և սուրբ Երուսաղիմայ պատրիարգութեան Զըմռռացի Յակոբ Աստուածաբան վարդապետին և Ամդայ մայրաքաղաքին առաջնորդութեան Բաղեշեցի Յակոբ վարդապետին և որդւոյն իւրոյ Աբրահամ վարդապետին, և Օսմանցոյ բանակութեան Սուլթան Մահմուտին և Ամդայ Մոլլեա չէլէպի Ազայոյ յաբաշային եղեւ սովասստիկ ծնանագին Արդնու. Զորէն մի ցորեան ինչ. զուրուշ… սուրբ ուխտս այս բարձրահայեաց Աստուածածնայ վանքն, որ բազում նեղութիւն կրեաց յայսմ ամի զի այրեցեալ էր ամենայն ինչ ունելիք վան իմ ծախեցեալ մեղաց և…" Վախճանի Յակոբ վարդապետ զկնի երկուց կամ երից ամաց առաջնորդութեան իւրոյ և թաղեալ լինի տա դրան եկեղեցւոյն բարձրահայեաց Աստուածածնի ըստ ժամանակագրութեան նոյն վանաց.

Բ.

1733 ՆՈՒՐՈՆԵԱՆ ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Սա զկնի վախճանելոյ հօր իւրոյ առանձին սկսաւ վարել զառաջնորդութիւն. և գնացեալ ձեռնադրի յԱրքեպիսկոպոսութիւն թեմիս. ձեռնադրէ քահանայս և վարդապետս, զի բաց 'ի ժամանակագրութենէ Արղնոյ վանաց գրի և յաւարտ ճառընտրի միում "'ի թուին ՌՄԶ. յուլիսի ամսոյ ԺԳ. եկի 'ի վանս սուրբ Աստուածածնայ յուխտ և յաւուր տօնի երկոտասան մարգարէիցն օրհնեաց զիս քահանայ քաջ րաբունին մեր Աստուածաբան Աբրահամ վարդապետն որդի Յակոբ վարդապետին Բաղեշեցւոյ որ հանգուցեալ է 'ի Քրիստոս եայն". Ըստ ժամանակագրութեան բարձրահայեաց վանաց յամի տեառն 1759. Հայոց ՌՄԸ. ձեռնադրէ զաշակերտ իւր զԿարապետ Լուսիկ վարդապետն. Զորգիս չունելով զապագ սեղեկութիւն ինչ զժամանակէ վախճանելոյ սորա միայն զայս գիտեմ. 'ի ժամանակագրութենէ նոյն վանացն, թէ վախճանեցաւ և թաղեցաւ առաջի դրան եկեղեցւոյն ստ. հօր իւրում որպէս և Հայր Ղուկաս Ինճիճեան աշխարհագրութեան իւրում "Սրա (Աբրահամու) գերեզմանն է առաջի դրան եկեղեցւոյն".

Գ.

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Զսմանէ չունիմք տեղեկութիւն թէ երբ եկաց առաջնորդ վիճակիս. միայն զայս սաուգիւ գիտեմք թէ էր առաջնորդ թեմիս. Զի Գիրք որ պատմէ զաղերսագիր սոյ 'ի գտուն ասելով, թէ "առաջնորդն Տիարպէքիրու և Արղնոյ վիճակին կարապետ րաիապն կեղերէ և նեղէ զժողովուրդն և սակս զօշաքաղութեան օրինաց և կանոնաց փոփոխութիւն արարեալ ատելի եղեալ է ընդ առաջնորդութեամբ իւրով զանոլ հայազգի ժողովրդեանս, ուստի և անկարող 'ի կառավարութեան նոցա եայն", որպէս տեսանի 'ի հրովարտակին զոր եաւ 'ի հիճրէթի 1181 յինն և 'ի սանճերըալ գում աւուր

ՇԻՐՔԷԹԻ ԽԱՅՐԻՅԷ

ԻԼԱՆ

Ծիւլիւսիւ Հիւմայուն չիֆթէթի մագրուն ճէնապը Բապրջանի եէվմի մէսուտի կիճէսինտէ պէր միւթատ ճրա օլունաճագ գանտըլ տօնանմասընըն սէյր վէ թէմաշասը գըմընտա ծօզուդ իչինէ չըդմագ արզու խտէնլէր իչիւն Շիրքէթի խայրիյէ թարաֆըն. տան թայեին օլունան վափօրլէրին վագթը հարաքէթլէրի իլէ ուղրայաճագլարը իսկելէլէրի մէալէլին իլան նամէ տըր ․

27 Նումերօլու Սաճիլպէնտ նամ արապա վափօրու երքէքլէրէ մախսուս օլմագ ուզրէ ախշամլայըն սաաթ պիրէ չէյրէք գալարագ Բէօյիւքտէն հարաքէթ իլէ Գաւալթաշ վէ Իսկիւտար իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

26 Նումերօլու Սուհուլէթ նամ արապա վափօրու տախի խալընըզ գադընլարա մախսուս օլմագ ուզրէ սաաթ եարըմտա Բէօյիւքտէն հարաքէթ իլէ Գաւալթաշ վէ Իսկիւտար իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

8 Նումերօլու Սէմէնտ նամ վափօր խալընըզ գադընլարա մախսուս օլարագ սաաթ պիրդէ Քէօյիւքտէն գալգըպ Պէշիքթաշ, Օրթաքէօյ, Գուրուչէշմէ վէ Պէպէք իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

14 Նումերօլու Պէօյիւքտէրէ նամ վափօր երքէքլէրէ մախսուս օլարագ սաաթ պիրի չէյրէք կէչէրէք Քէօյիւքտէն հարաքէթլէ Պէշիքթաշ, Օրթաքէօյ, Գուրուչէշմէ վէ Պէպէք իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

22 Նումերօլու Թէյյար նամ վափօր երքէքլէրէ մախսուս օլարագ սաաթ պիրի չէյրէք կէչէրէք Գուզգունճուգ իսկէլէսինտէն հարաքէթ իլէ Պէյլէրպէյի, Չէնկէլ քէօյիւ, Գանտըլլը, Ա. Հիսար վէ Գանլըճա իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

1 Նումերօլու Բումէլի նամ վափօր խալընըզ գադընլարա մախսուս օլմագ ուզրէ սաաթ պիրի չէյրէք կէչէրէք Պէյլէրպէյի իսկէլէսինտէն գալգըպ Չէնկէլ քէօյիւ, Գանտըլլը, Ա. Հիսարը վէ Գանլըճա իսկէլէլէրինէ ուղրայըպ Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

23 Նումերօլու Ազիմէթ նամ վափօր խալընըզ գադընլարա մախսուս օլմագ ուզրէ սաաթ պիրի չէյրէք կէչէրէք Եէնի մահալլէտէն հարաքէթ իլէ Մէզար պուրնու, Եէնի քէօյ, Միրկիւն վէ Ռ. Հիսար իսկէլէլէրինէ ուղրայարագ պու տախի Պէյգօզ բիչկեաներինա գատար կիտէճէք տիր ․

Մէզքիւր եէտի ատէտ վափօրուն պէհէր իսկէլէ իչիւն պիլէթի եարըմ սիմ մէճիտիյէ տիր ․

17 Նումերօլու Պահարիյէ նամ վափօր երքէքլէրէ մախսուս օլարագ սաաթ պիր պուչուգտա Եէնի մահալլէտէն գալգըպ Մէզար պուրնու, Պէօյիւք տէրէ, Թարապեա, Եէնի քէօյ, Միրկիւն վէ Ռ. Հիսարա ուղրայարագ անտէն Պէյգօզ բիչկեաներինա կիտէճէք տիր ․

Մէզքիւր վափօրուն գըչ թարաֆը իլէ ատվալմպաշ իւզէրինին պէհէր պիլէթի իքի չէյրէք սիմ մէճիտիյէ, վէ պաշ թարաֆընըն պէհէր պիլէթի իքի չէյրէք ․

Մէզքիւր վափօրլէր սաաթ 4 պուչուգա գատար Պէյգօզ բիչկեաներինտա պուլունարագ, օնտան սօնրա, գիտտիգլէրի իսկէլէլէրէ ուղրայարագ եինէ մահալլէրինէ աւտէթ իտէճէքլէր տիր ․

Գադընլարա մախսուս օլան մահալլէրտէ գարդաշ իլէ իքի նէֆէր թիւմէնճի վէ պիր թայֆա վէ պիր իւ-մաշ չավուշու վէ իքի նէֆէր պօլիս թիյէ վէ հարէմ քէթխիւտասը միւսիւ-լիւ աղէմէրտէն վէ հարէմ աղալարընտան պաշգա պիր քիմսէնէ պուլունմայաճագ տըր ․

Երքէքլէրէ մախսուս օլան վափօրլէրէ Խրիսթիյան ֆամիլեալարը գապուլ օլունաճագ տըր ․

Կիճէ Պէյգօզ իսկէլէսինտէն սաաթ 4 տէ պիր վափօր հարաքէթլէ Միրկիւն իսկէլէսինէ ուղրայըպ քէօփրիւյէ կէլէճէք տիր ․

Մէզքիւր վափօրուն իւճրէթի պիր չէյրէք սիմ մէճիտիյէ ․

Պիլէթլէր վափօր իչինտէ սաթըլմայըպ կիւնտիւզտէն կէրէք Քէօփրիւտէ վէ կէրէք իսկէլէլէրտէ փիրու խթ օլունաճաղը ճիհէթլէ վափօրլարըն վիրուտինտէն էվվէլ պիլէթ ալընըպ նըսֆը ազիմէթտէ վափօրէ կիրէրքէն վէ նըսֆը աւտէթտէ վափօրտէն չըգարքէն մէմուրլարա թէսլիմ օլունմագ լազըմ կէլէճէյի վէ հէր քիմ վափօրտան չըգարքէն աւտէթ նըսֆը պիլէթի զայի էթտիրմէ տէյէրէք խայրաղ խուէմէզ խսէ թամ պիլէթ պարասը վէրմէյէ մէճպուր օլաճաղը իլան օլունուր ․

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գրչէայ Մատենից տառաչափական Մայր ցուցակ Մատենադարանի Աթոռոյն Առաքելական եւ Պատրիարքական Մայր Աթոռոյ Կաթողիկէ Սրբոյ Էջմիածնի ․

(1458 Նումերոյին պակիսէ)

Մեկնութիւն Թղթոյն Եփեսացւոց՝ Նիկողայոսի Լիւթեցւոյ ․ 5 հատ ․

Մեկնութիւն Թղթոյն Եփեսացւոց՝ Պօղոս վարժապետի ․ 2 հատ

Մեկնութիւն առաջին եւ երկրորդ Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի ․ 1 հատ ․

Մեկնութիւն Թղթոյն Հռովմայեցւոց անյայտ հեղինակի ․ 5 հատ ․

Մեկնութիւն Յայտնութեան Յովհաննու՝ Անդրէաս եպիսկոպոսի Կեսարու ․ 16 ․

Մեկնութիւն Յայտնութեան Յովհաննու՝ անյայտ հեղինակի ․ 1 հատ ․

Մեկնութիւն Էր ընդ Եղբարսի Ներսիսի Լամբրոնացւոյ ․ 1 հատ

Մեկնութիւն բանին Յովհաննու որ ասէ ․ Ոչ ոք եւ յերկինս ․ անյայտ հեղինակի ․ 1 հատ

Մեկնութիւն Հին եւ Նոր կտակարանաց անյայտ հեղինակի ․ 1 հատ ․

Մեկնութիւն ընթերցուածոց քառասնորդական պահոց ․ 1 հատ

Մեկնութիւն ժամագրքի Խոսրովու Անձեւացւոյ եպիսկոպոսի ․ 11 հատ

Մեկնութիւն Եկեղեցական ժամերգութեան անյայտ հեղինակի ․ 1 հատ

Մեկնութիւն պատարագի Ներսիսի Լամբրոնացւոյ ․ 3 հատ ․

Մեկնութիւն պատարագի Յովհաննու Արճիշեցւոյ ․ 4 հատ ․

Մեկնութիւն պատարագի Յովհաննու Ծործորեցւոյ ․ 1 հատ

Մեկնութիւն պատարագի Գրիգոր Վ․ Աչտարակեցւոյ ․ 1 հատ

Մեկնութիւն պատարագի Յովհաննէս Պոնայ անուն Կարդինալի ․ 1 հատ

Մեկնութիւն անթառամ ծաղկի Վարդան Վ․ 1 հատ

Մեկնութիւն բարձրացուցէք ճառի խաչի Դաւթի անյաղթի, ՚ի Ներսէսէ Շնորհալւոյ ․ 1 հատ ․

Մեկնութիւն եօթն խորհրդոց Յակոբ Պատրիարքի Կ․ Պօլսոյ 1 հատ ․

Մեկնութիւն եկեղեցական խորհրդոց եւ արարողութեանց անյայտ հեղինակի ․ 1

Մեկնութիւն խոստովանութեան Պատրիկ Կուլէլէլմոսի ․ 1 հատ

Մեկնութիւն միութեան Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Գէորգ Վ․ Մխլայըմ օղլոյ ․ 2 ․

Մեկնութիւն նախնի նշանագրաց Հայոց ․ 1 ․

Մեկնութիւն առ որս գրոյն Գրիգորի Աստուածաբանի՝ Մեսրոպայ քահանայի Կորնեցւոյ ․ 1 հատ ․

Միանգեան թարանթին թիւայի Տօյրեան ․ 1

Մոլորութեանց եւ Աւաքինութեանց գիրք 9 ․

Ցաճախապատում գիրք Գրիգորի Լուսաւորչին ․ 3 հատ ․

Ցայսմաւուրք ․ 23 հատ

բեմոգանի (ի 27 յամի 1768) ոչ յանուն այդ, ուրուք այլ յիւր անուն, զի գրի ՚ի հրովարտակին, թէ բառ և պետրոպավլովեան հաշւեառումայի փերջ, անսակում զգանկին և զարնեկան տուրան զորս կարապետ տայր ․ Ինքն պատրիարքն Գրիգոր ամ բոտ ամ անի վճարել ՚ի գանձն արքունի ինքեան յառաջագոյն ցանկալով զառաջնորդութիւնն Տիգրանակերտի և Արղնոյ վիճակացն ․ մինչև գոյի այլ ոք արժանաւոր և վաճառական կարող վճարել զպաշտօն առաջնորդութեան վիճակացն, այժմ փոխանորդ կարգեաց զայլ ոք կարապետ (զինւ Ջաւաւոնցի Լուսիկ կարապետ վարդապետն) հանմանուն մերժեալ առաջնորդին, և զինի բազում բանից ասէ նոյն հրովարտակն, “ Երկեալ սյսու. հեռակ կարապետ բանիցն վարեաց՝ զփոխանորդութիւն իւր և այն մի ոք միջամուխ լիցի յառաջնորդական իշխանութիւնս յորմէ ատոբճանէ զինչ և լցէ պատճառաւ ոչ ոք և ոչ մերժեալ կարապետն, այսպէս գիտասցեն և Սրբազան Նշանիս հաւատս ընծայեսցեն „ ․ Այսմ հրովարտակի էին երեք օրինակք գրեալք և կնքեալք կնքովք կուսակալի և դատաւորի տեղւոյս ․ Թերևս ՚ի առաքել յայլ և այլ դատաւորս թեմին մեծի ․ Ուստի թէ հրովարտակն և թէ օրինակք նորա ընդ այլ առաջնորդական հրովարտակս պահին ՚ի դիւանին Արղնոյ բարձրահայեաց Աստուածածնի, որպէս ես

ինքն (Տէր Մեսրոպ) տեսեալ ընթերցայ զգուշութեամբ և բազում խնամով ընդօրինակեցի զանձն ՚ի նոցանէ ․

Թերևս սա իցէ կարապետ Արքեպիսկոպոսն այն զորմէ պատմեցին Ծ․ միաբանք Ջիմառեան կաթողիկոսարանին թէ ՚ի հնումն կարապետ Արքեպիսկոպոս ոմն եղև մին առաջնորդ Տիգրանակերտի դարձեալ ՚ի հերձուածողութեան յուղղափառութիւն եկեալ իցէ ՚ի վանս յայսմ և ՚ի հանգիսթ Սըս Ս․ կաթողիկոսին և մինչ բնակէր սա ՚ի սենեկի իւրում եկեալ առ նա քահանայ ոմն որ ՚ի նմանէ ձեռնադրեալ, ՚ի տեսանել նորա զքահանայն սեծածայն սաստեալ ասացեալ իցէ ո՞ստի գիտացիր թէ ես առանեմ ՚ի կեցծաւոր դու, ՚ի բաց գնայ յինէն, մի ես երևեսցես ․ քահանայն նոյն հետան փախստական լինի ․ Զամանէ կարի իմն զոփութեամբ խօսին զի ասեն թէ էր այր անկեղծ և խմաստուն, ՚ի բոլոր սրտէ յարեալ յուղղափառութիւն ահեղասեալ և առատաձայն եւայլն ․ Սոյն այս արհես քանզի կարի չատ իղձ լինէր տեսանել և զջուրմ, յոր սակս բազմից ․ ասէր բառ առաքելոյն “ Պարտ է ինձ և զջուրմ տեսանել „ ուստի զկնի միայն ՚ի վանս ամենայն հանութեամբ և առանձին զրով Ս․ կաթողիկոսին գնայ ՚ի Հռովմ յայցելութիւն զերեզմանաց գլխաւոր առաքելոցն և ՚ի հանգիսը սրտից Սըր-

բոցն Քահանայապետին, և անդ բազ արժանաւորութեան Եպիսկոպոսական աստիճանի իւրոյ բազում մարդասիրութեամբ և յարգանօք ընկալեալ լինի ՚ի Ս․ Պապէն և յայլոց, և կացեալ առաքինական Աստուածահաճոյ վարուք փոխի յաստեացս ինոյն քաղաքի ․

Դ․

1768 ՋԱՅՈՒՆՑԻ ԼՈՒՍԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ․

Սա բաց ՚ի վերյիշեալ հրովարտակէն, և ՚ի ժամանակագրութեան բարձրահայեաց վանաց Արղնոյ գրի թէ “ Յամի Տեառն 1768 ․ Հայոց ՌՄԺէ ․ Ջաւաւոնցի Լուսիկ կարապետ վարդապետն պայազատեալ զվիճակն Ամդայ և Արղնոյ յառաջնում ամի ձեռնարկէ նորոգել զեկեղեցեալ մենաստանս գրեթէ ՚ի հիմանց և զարդարէ զին ․ „ ․ Ջշմարտութէնէս որ եղեւ ՚ի ձեռն Լուսիկ կարապետ վարդապետի Հ․ Ղուկաս ինճիճեան եւս յաշխարհագրութեան իւրում գրէ այնպէս որպէս ՚ի խօսիլ մեր զնորափնեան Աբրահամու ասացաք ․ Սակայն ՚ի հիճրէթի 1188 և յինն և տասներորդն Շապան ամսոյ (գրեթէ յամի 1774) ՚ի ձեռն Զաքարիա Պատրիարքի հրովարտակաւ կարգի առաջնորդ Ամդայ և Արղնոյ վիճակաց Բերիացի Մախսուտեան Պետրոս Եպիսկոպոսն ․ և կարապետ վարդապետ մերժեալ ՚ի նմանէ գնայ յԷջմիածին և ՚ի Սիմէօն կաթողիկոսէ ձեռնադրի Եպիսկոպոս ՚ի միաբանութեան աթոռոյն Էջմիածնի ․ Առաքի յառաջնորդութիւն ՚ի կարնոյ ՚ի Դոշայ վանքն առնէ բազում շինութիւն ․

Ե․

1774 ԲԵՐԱՑԻ ՄԱԽՍՈՒՏԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ․

Սա որպէս ասացաք ՚ի ձեռն Զաքարիա պատրիարքի առնու հրովարտակ առաջնորդութեան Տիգրանակերտի և Արղնոյ վիճակաց ՚ի հիճրէթի 1188 ․ յինն և ՚ի տասներորդում աւուր Շապան ամսոյ ․ Եւ տեսեալ եւ թէ Մամպուտ ոչ կամի ընդունիլ զինքն իբրև Արքեպիսկոպոս զաւառին իբր զի ոչ զոր ունէին և անուն Մամպայ ՚ի հրովարտակին, վերստին առանձին հրովարտակ առնու հանել ՚ի ձեռն նոյն Զաքարիա պատրիարքի ՚ի հիճրէթի 1190 ․ յերեքտասանն Շավվալի, յորում գրի այսպէս “ Բրովհետև սեւազլուխն որ նստի ՚ի Մամպուա առանց գիտութեան և հրամանի պատրիարքին, այլ ՚ի ձեռն Փրանկացեալ կաթողիկոսին Լիբանանու է նստեալ, արտաքսեսցի անտի անօք և տացի եկեղեցւոյն հարազատ առաջնորդին Տիգրանակերտի և նա գրաւելով զեկեղեցին և զվիճակեալ տեղին դիցէ ՚ի նոյն տեղիս առաջնորդութեան իւրոյ փոխանորդ արժանաւորս եւայլն „ ․ (Տեւ․)

Յիսուս որդի՝ Ներսիսի Շնորհալւոյ. 28 հտ.
Յովհաննու Մայրավանեցւոյ գիրք. Արմատ հաւատոյ. 3 հատ.
Նախերգանք քարոզից. 1 հատ.
Նարեկ Գրիգորի Նարեկացւոյ. 27 հատ.
Նարեկի լուծմունք Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 1 հատ.
Ներբողեան 'ի վերայ սուրբ Էջմիածնի՝ Պօղոս վարդապետի Տիւրկէրեան. 1 հտ.
Ներբող 'ի սուրբ խաչն՝ Թաւթի անյաղթի. 1 հատ.
Շարական. 55 հատ.
Շարականի լուծմունք Պետրոս Վ. Կ. Պօլսեցւոյ. 1 հատ.
Ոգբ Եղեսիոյ Ներսիսի Շնորհալւոյ. 3 հտ.
Ոսկեփորիկ Վարդան Վ. Այգեցւոյ. 1 հտ.
Ոսկեփորիկ Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 5 հատ.
Ոսկեփորիկ անյայտ հեղինակի. 2 հատ.
Ոտանաւոր գիրք զանազան հեղինակաց. 3.
Ոտանաւորք Հեթմոյ թագաւորին Հայոց եւ Գրիգորի Մագիստրոսի. 1 հատ.
Ոտանաւորք տաճկականք. 1 հատ.
Ոտանաւոր ողբք եւ տաղք զանազան հեղինակաց. 1 հատ.
Որոգայթ փառաց Յակոբայ Շահմիրեանց. 1.
Ուղեծուծ աստուածաբանութեան Լուդովիկոս Վ. Փաչիգեցւոյ. 1 հատ.
Պատասխանատուութիւնք ընդդէմ Տաճկաց Մատթէոս Վ. 1 հատ.
Պատասխանի Կալուիլեանց տետրակին Ղազար Վ. 1 հատ.
Պատկեր փրկութեան Պօղոս վարժապետի. 1.
Պատճառ լայն եւ նուրբ գրոց՝ Գրիգորի որդւոյ Աբասայ. 1 հատ.
Պատճառ ծռազատկին Ստեփաննոս Վ. Կամենացւոյ. 1 հատ
Պատճառաց գիրք Դիոնէսիոսի, Դաւթի անյաղթի, Գրիգորի Նիւսացւոյ, Գրիգորի Նարեկացւոյ եւ այլոց. 1 հատ.
Պատճառայգրոց մեկնութիւն Մեսրովպ Վ. Գանձակեցւոյ. 1 հատ.
Պատճառ մարդեղութեան Բանին Աստուծոյ Մխիթար Վ. Արծկեցւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Ագաթանգեղոսի. 6 հատ.
Պատմութիւն Հայոց Մովսիսի Խորենացւոյ. 9 հատ.
Պատմութիւն ժամանակագրութեան Միխայէլի Ասորւոց պատրիարքի. 12 հտ.
Պատմութիւն եկեղեցական Սոկրատայ. 1.
Պատմութիւն Տարօնոյ Զենոբ եպիսկոպոսի Ասորւոյ. 2 հատ.
Պատմութիւն Վարդանանց Եղիշէ Վ. 3.
Պատմութիւն Հայոց Ղազարա Փարպեցւոյ. 1
Պատմութիւն Հայոց Յովհաննու Կաթողիկոսի. 2 հատ.
Պատմութիւն Ստեփաննոսի Ասողկայ Տարօնացւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Արիստակեսայ Լաստիվերտցւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Մովսիսի Ուռհայեցւոյ. 2 հտ.
Պատմութիւն ժամանակագրական Սամուէլի Անեցւոյ. 7 հատ.
Պատմութիւն Կիրակոսի Գանձակեցւոյ. 4.
Պատմութիւն Հայոց Վարդան Վ. 4 հատ.
Պատմութիւն վարուց Վարդան Վ. անյայտ հեղինակի. 1 հատ.
Պատմութիւն Լանկթամուրայ՝ Թովմայի Մեծոփեցւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Առաքէլ Վ. 2 հատ.
Պատմութիւն Ուխտանէս եպիսկոպոսի Ուռհայեցւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Մխիթար Վ. Այրիվանեցւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Յովհաննէս Վ. Տարօնեցւոյ. 1.
Պատմութիւն Լեւոնի Սմբատայ Գունդստապլի. 1 հատ.
Պատմութիւն Նահանգին Սիւնեաց՝ Օրբէլեանց. 1 հատ.
Պատմութիւն Սիւնեաց՝ Ստեփաննոսի Սիւնեաց Մետրապօլտի. 1 հատ.
Պատմութիւն Աղուանից Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Մահմէտի՝ Ղեւոնդեայ մեծ Վ. 1 հատ.
Պատմութիւն Եկեղեցական Եւսեբի եպիսկոպոսի Պամփիւլացւոյ. 3 հատ.
Պատմութիւն Եկեղեցական թարգմանեալ 'ի Լատինէ Յովհաննու դպրի Պրուսացւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Նիկիոյ սուրբ ժողովոյն. 2.
Պատմութիւն երից տիեզերական սուրբ ժողովոց՝ կանոնաց՝ թղթոց եւ պատասխանից նոցին. 1 հատ.
Պատմութիւն Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն. 3.
Պատմութիւն գործոց Քաղկեդոնի ժողովոյն. 1 հատ.
Պատմութիւն Հրէից՝ Յովսեփոսի. 4 հատ.
Պատմութիւն օրինաց եւ սովորութեանց Եբրայեցւոց թարգմանեալ յիտալականէ Իգնատիոս Վ. Մխիթարեանց. 1.
Պատմութիւն երկրին աւետեաց՝ Մաքիանու Մառոնի. 2 հատ.
Պատմութիւն ժամանակագրական Աւետիքայ ուրումն. 1 հատ.
Պատմութիւն ժամանակագրական Սիմէօնի Կաթողիկոսի. 1 հատ.
Պատմութիւն ժամանակագրական Յովհաննու Անկիւրացւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն ժամանակագրական Ֆրաթիր Մարտինոսի, թարգմանեալ 'ի Լատինէ Ներսիսի Պալեանց. 3 հատ.
Պատմութիւն Զաքարիա սարկաւագի. 1.
Պատմութիւն ազգաբանութեան թագաւորացն Հայոց. հատ.
Պատմութիւն մեծին Աղեքսանդրի, Խաչատուր Վ. Կեչառեցւոյ. 4 հատ.
Պատմութիւն վարուց եւ կենաց սրբոյ Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ. 2 հատ.
Պատմութիւն զարմից սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն վարուց մեծին Ներսիսի. 1.
Պատմութիւն եւ տեսիլ սրբոյն Սահակայ. 1.
Պատմութիւն վարուց եւ կենաց Յովհաննու Ոսկեբերանի. 3 հատ.
Պատմութիւն վարուց Եւագրի եւ Նեղոսի սուրբ հարց. 4 հատ.
Պատմութիւն մարդեղութեան Փրկչին 'ի Յակոբայ Տեառն եղբօրէ. 1 հատ.
Պատմութիւն սրբոյ կուսին Մարիամու Աստուածածնի, 'ի Յակոբայ Տեառնեղբօրէ. 1 հատ.
Պատմութիւն Յակոբայ Տեառնեղբօրն. 1.
Պատմութիւն ԺԲ. առաքելոցն եւ Պօղոսի. 1 հատ.
Պատմութիւն ԺԲ. առաքելոցն եւ ՀԲ. աշակերտացն Քրիստոսի. 1 հատ.
Պատմութիւն վարուց Յովհաննու աւետարանչի. 1 հատ.
Պատմութիւն վարուց եւ վկայութեանց ԼԵ. վկայուհեաց. 1 հատ.
Պատմութիւն քաղուածոյ յԱստուածաշունչէն. 1 հատ.
Պատմութիւն քաղուածոյ մեկնութեան ճառին մկրտութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ասացեալ 'ի Գրիգորի Աստուածաբանէ 1 հատ.
Պատմութիւն Թելափի եւ Սօղլօնի. 1 հատ.
Պատմութիւն Պարսից Խաչատուր Վ. 1.
Պատմութիւն Նադր Շահին Պարսից Աբրահամ Հայրապետի. 1 հատ.
Պատմութիւն Փահլուլին. 1 հատ.
Պատմութիւն Օսմանեան պետութեան. 4.
Պատմութիւն աշխարհաց. 1.
Պատմութիւն եօթն հրաշալեաց աշխարհի. 1 հատ.
Պատմութիւն Նոր աշխարհի 2 հատ.
Պատմութիւն անաւօտ Բալիֆատոսի թարգմանեալ 'ի Լատինէ. 1 հատ.
Պատմութիւն դատաստանի Պիղատոսի ընդ Քրիստոսէ. 1 հատ.
Պատմութիւն տեղագրական Զռնամռայ՝ Յովհաննէս քահանայի Խօսրովեանց Մողդոկացւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն պղնձէ քաղաքի. 2 հատ.
Պատմութիւն յաղագս ճշմարտապատում բանից Յովսէփ քահանայի. 1 հատ.
Պատմութիւն Նահատակութեան Կոմիտաս քահանայի Բիւզանդացւոյ՝ Յակոբ դըպրի ճամճի օղլոյ. 1 հատ.
Պատմագրաբար բան ասացեալ Ներսիսի Լամբրոնացւոյ 'ի վարս Ներսիսի Շնորհալւոյ. 1 հատ.
Պատմութիւն Հայոց հանդերձ Ռուս թարգմանութեամբ անյայտ հեղինակի. 2.
Պարապմանց Կիւրղի. 6.
Պարզաբանութիւն մեղաց եւ ապաշխարանաց գիրք տաճիկ լեզուաւ. 1 հտ.
Պիտոյից գիրք Մովսէսի Խորենացւոյ. 6.
Պորփիւրի Ներածութիւն. 10 հատ.
Պորփիւրի Ներածութեանց վերլուծութիւն՝ Դաւթի փիլիսոփայի. 14 հատ
Պորփիւրի Ներածութեանց վերլուծութիւն՝ Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 13 հատ
Պորփիւրի Ներածութեանց վերլուծութիւն՝ Սիմէօն Կաթողիկոսի. 6 հատ
Պրոկղի Աստուածաբանութեան շաղկապաց մեկնութիւն՝ Սիմէօն եպիսկոպոսի Գառնեցւոյ եւ Սիմէօն Վ. Երեւանեցւոյ. 1.
Պրոկղի Աստուածաբանութեան շաղկապաց մեկնութիւն՝ Սիմէօն եպիսկոպոսի Գառնեցւոյ. 21 հատ
Ռամկայի գիրք. 1 հատ.
Սահմանք հաւատոյ եւ դաւանութիւն 'ի սուրբ Երրորդութիւն սրբոց վարդապետաց Հայոց. 1 հատ.
Սահմանաց գիրք Դաւթի փիլիսոփայի. 21.
Սահման հաւատոյ անյայտ հեղինակի. 1.
Սահմանք իմաստասիրականք եւ աստուածաբանականք. 1 հատ.
Սահմանաց Դաւթի մեկնութիւն՝ Առաքել եպիսկոպոսի Սիւնեաց. 24 հատ.
Սաղմոս Դաւթի. 6 հատ
Սաղմոս Դաւթի տաճկերէն. 2 հատ.
Սանդուղք գիրք. 6 հատ
Սէր Աստուծոյ գիրք. 1 հատ
Ստորագրութեանց Արիստոտելի վերլուծութիւն Դաւթի անյաղթի. 6 հատ
Ստորագրութեանց Արիստոտելի վերլուծութիւն Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 2.
Ստորագրութեանց Արիստոտելի վերլուծութիւն՝ Մեսրովպայ Գանձակեցւոյ. 1
Ստորագրութեանց Արիստոտելի վերլուծութիւն Սիմէօնի Կաթուղիկոսի. 1.
Ստուղաբի խրատք. 1 հատ
Սրբազնագործութիւն Յովհաննէս Վ. Աստապատցւոյ. 1 հատ
Վահան հաւատոյ Միքայէլ Վ. Չամչեան. 2.
Վարդան գիրք. 1 հատ.
Վարդապետութիւն ճշմարտութեան. 2.
Վարդապետութիւն եկեղեցւոյն Գաղղիոյ. 1
Վեցօրէից Բարսղի Կեսարացւոյ. 2 հատ
Վեցօրէից Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի Մարաղացւոյ. 17 հատ
Վեցօրէից Մատթէոս Վ. 5 հատ
Վեցօրէից Յովսեփայ ուրումն. 1 հատ.
Վեցեկի հարիւրաւորք ընդդէմ բանաստեղծից արտաքնոց. 2 հատ
Վէմ գայթակղութեան. 1 հատ.
Վիճաբանութեան գիրք անյայտ հեղինակաց, 3 հատ.
Վկայութիւնք հարց սրբոց Աթանասի՝ Կիւրղի՝ Գրիգորի սքանչելագործի՝ Գրիգորի Նազիանզու՝ Յուլիանեայ եպիսկոպոսին Հռովմայ եւ այլոց վասն ուղղափառ հաւատոյ. 1 հատ.
Վկայութիւնք սրբոց հարց Գրիգորի Տաթեւացւոյ՝ Կիւրղի եւ այլոց վասն սրբոյ Երրորդութեան ընդդէմ հերձուածողաց. 1 հատ.
Վկայութիւնք 'ի պէտս քարոզչաց. 1 հատ
Վկայութիւնք հաւաքեալ Աղեքսանդր Կաթուղիկոսի 'ի պէտս քարոզչաց. 4 հտ.
Վկայութիւնք հաւաքեալ Աստուածատրոյ ուրումն վասն քարոզչաց. 1 հատ.
Վկայութիւնք քարոզից Մովսէսի Ջուղայեցւոյ. 1 հատ
Վկայութիւնք փիլիսոփայից եւ երանելի վարդապետաց. 1 հատ.
Տաղարան զանազան հեղինակաց. 2 հատ.
Տրամաբանութիւն Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 2 հատ.
Տրամաբանութիւն Կղեմէս Վ. 2 հատ
Տրամաբանութիւն Սիմէօն Վ. Ջուղայեցւոյ. 5 հատ
Տրամաբանութիւն Բարդուղիմէոսի. 2 հտ.
Տրամաբանութիւն Գրիգոր վարժապետի Փէշտըմալճեան. 1 հատ.
Տրամաբանութիւն Ռօչքայ վարժապետի. 2.
Տրամաբանութիւն անյայտ հեղինակաց. 4.
Տօմար Հայոց՝ Անանիայ Շիրակացւոյ. 1.
Տօմար Հայոց եւ Պարսից անյայտ հեղինակի. 1 հատ
Տօմար աստղաբաշխական անյայտ հեղինակի. 1 հատ.
Տօմար չրջանք անյայտ հեղինակի. 1 հատ.
Տօմար Հայոց Սիմէօն Կաթուղիկոսի 3 հտ.
Տօմար Հայոց եւ Հռովմէացւոց. 1 հատ.
Տօմար Հայոց. 8 հատ.
Տօմարի մեկնութիւն Յակոբ Վ. Ղրիմեցւոյ. 16 հատ
Տօնապատճառ. 12 հատ
Տօնացոյց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. 16.
Ցանկ չորից աւետարանչաց. 1 հատ
Ցանկ քարոզից. 1 հատ.
Ցանկ գուշակութեանց Մարգարայ Զաքարեան Խօճեանց. 1 հատ.
Փիլիսոփայութիւն Արիստոտելի. 2 հատ.
Փիլիսոփայութիւն Կղեմէսի. 2 հատ.
Փիլիսոփայութիւն Թովմայի Ագուինացւոյ. 1.
Փիլիսոփայութիւն հին եւ նոր աւանդեալ 'ի թագաւորական դպրատան Փարիզու. 1 հատ
Փիլիսոփայութիւն բարոյական. 1 հատ.
Փոլոնի իմաստասիրի Եբրայեցւոյ գիր յաղագս Նախախնամութեան. 2 հատ.
Նորին յաղագս յառաջախնամութեան առ Աղեքսանդրոս. 1 հատ
Նորին յաղագս արարչութեան. 1 հատ
Նորին յաղագս արարչութեան եւ նախախնամութեան առ Աղեքսանդրոս. 1
Նորին յաղագս բան ունելոյ եւ անասուն կենդանեաց. 1 հատ
Նորին լուծմունք հինգ գրոցն Մովսիսի. 1
Նորին գիրք այլաբանութեանց. 1 հատ.
Նորին յաղագս խնդրոյ եւ լուծմանց. 1.
Քանոն ուղղիչ Խաչայէլ Վ. Կ. Պօլսեցւոյ. 1
Քարոզք եկեղեցական ձայնաւոր երգելեաց 'ի տօնս տէրունականս Բարսղի Կեսարացւոյ. 1 հատ.
Քարոզք ամառն եւ ձմեռն Գրիգորի Տաթեւացւոյ. 88 հատ
Քարոզք ճառօրէն Յովհաննու Երզնկացւոյ. 3
Քարոզք գիրք Յովհաննու Որոտնեցւոյ. 8.
Քարոզ գիրք սրբոյն Բեռնարդոսի. 1 հատ
Քարոզ գիրք սրբոյն Բարդուղիմէոսի Մարաղացւոյ. 5 հատ
Քարոզ գիրք կիւրակէից Յակոբ Պատրիարքի Կ. Պօլսոյ. 9 հատ
Քարոզ գիրք Պետրոս Վ. Բերդումեանց. 4.
Քարոզ գիրք Սիմէօն Կաթուղիկոսի 22.
Քարոզ գիրք Վանական Վ. 1 հատ
Քարոզք եւ խրատական բանք Յովհաննու Մայրավանեցւոյ. 1 հատ
Քարոզք եւ խրատական բանք Պետրոս կրօնաւորի. 1 հատ
Քարոզ գիրք Քիւթիւր Պետրոս Վ. 1 հտ.
Քարոզ գիրք Ղուկաս Վ. Կեղացւոյ. 1.
Քարոզ գիրք Մինաս Վ. 1. հատ
Քարոզ գիրք Մինաս արքեպիսկոպոսի. 1.
Քարոզ գիրք Առաքել եւ Մատթէոս վարդապետացն Սիւնեաց. 1 հատ
Քարոզ գիրք անյայտ հեղինակաց 48 հատ
Քերականութիւն Հայոց Մովսիսի քերթողի. 3 հատ
Քերականութիւն Թովմայի Խոտլացւոյ. 2.
Քերականութիւն Յովսէփ վարժապետի Մալինեանց. 1.
Քերականութիւն Յովհաննու Եզնկացւոյ. 1
Քերականութիւն Յովհաննու դպրի. 1.
Քերականութիւն Հայոց զանազան անյայտ հեղինակաց. 15 հատ
Քերականութիւն Սիմէօն Ջուղայեցւոյ. 36.
Քերականութիւն Արաբացւոց. 1 հատ
Քերականութեան մեկնութիւն Յովհաննու Երզնկացւոյ. 12 հատ
Քերականութեան մեկնութիւն Վարդան Վ. 7 հատ
Քերականութեան մեկնութիւն Առաքել եպիսկոպոսի Սիւնեաց. 3 հատ
Քերականութեան մեկնութիւն Եսայեայ Վ. 1 հատ
Քերականութեան բառարան. 1 հատ
Քրիստոնէական վարդապետութիւն. 1.
Քրիստոնէական վարդապետութիւն ըստ եկեղեցւոյն Լատինացւոց. 1 հատ
Օրինակաց եւ նմանութեանց գիրք. 1 հտ.
Օրինակք կոնդակաց նախնի Մինաս՝ Սիմէօն եւ այլոց Կաթողիկոսաց Հայոց. 37.
Օրինակ գրութեան Եփրեմ Կաթուղիկոսի եւ միաբանիցն առ Ա. Աղեքսանդր կայսրն Ռուսաց՝ առ 'ի ձեռն օժանդակութեան կարկառել առ խղճալի ազգըս Հայոց.

Կազմեցաւ ցուցակս 'ի 10 Ապրիլ 1864 ամի 'ի սուրբ Էջմիածին.

ՍԱՀԻՊ ՎԷ ՄԻՒԷԼԼԻՖԻ ՂԱԶԷԹԱ
Յ. ԹՕԼԱՅԵԱՆ

ԹԱՊԽԱՆԷԻ ՊՕՂՈՍ ՔԻՐԻՃՃԵԱՆ
Բերա Շիշլի սօզաղը